

ŠVENTIEJI IR NELABIEJI PIRMAISIAIS SOVIETMEČIO DEŠIMTMEČIAIS

LAIMA ARNATKEVIČIŪTĖ

Ižanga. Pirmieji sovietmečio dešimtmečiai Lietuvos rašytojams buvo ypatingo lūžio tarpsnis, reikalavęs radikaliai keisti ne tik įsitikinimus, bet ir savo talento paskirties suvokimą. Literatūra, Vytauto Kubiliaus žodžiais, turėjo kurti „laimingos komunistinės ateities mitą valdžios institucijų priežiūroje“¹, o rašytojai – savo kūriniais garbinti religijos pakaitalu paverstą utopiją ir jos vadus². Vytautas Kavolis sovietinės sistemos steigėjas yra prilyginęs šventojo karo kareiviams, o sovietinę sistemą – hierarchinei piramidei, kurios viršūnėje – asmuo, žinantis visą istoriją, jos kryptį ir tikslą, todėl neklystantis. „Iš čia atsirado partiniai šventieji ir jų mumijos“³, susiformavo jų garbinimo tradicijos ir įsisteigė „dvasininkų“, kurių užduotis – sugrąžinti tautą į prarastąjį rojų, institutas. Transcendentinis Dievas nurašomas, į jo vietą įkeliami amžinai gyvi Leninas ir Stalinas, kurie, kartu su juos sujungiančia Komunistų partija, beveik atitinka triasmenį krikščionių Dievą. „Beveik“ – nes Stalinas ir Leninas kūryboje ir oficialiajame diskurse kartais yra lygiaverčiai, kartais Stalinas labiau tiktų dievo-sūnaus kategorijai, o kartais... Lenino reinkarnacijos.

Toliau šiame straipsnyje, remiantis archyviniais dokumentais, mėnraštyje *Pergalė* ir kituose leidiniuose publikuotais tekstais, Juozo Paukštelio romano *Kaimynai* 1939 ir 1956 m. leidimų palyginimu, bus bandoma apžvelgti naujųjų šventųjų panteoną XX a. penktame šeštame dešimtmetyje. Suprantant pasirinkimo rizikingumą – pasirinktas asmenybės kulto laikotarpis,

¹ Vytautas Kubilius, „Rašytojas stalinizmo gniaužtuose“, in: *Rašytojas pokario metais*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė, Jolanta Barkauskaitė, Rūta Brūzgienė, Rimantas Glinskis, Vytautas Kubilius, Algis Samulionis, Dalia Satkauskytė, Gytis Vaškelis, Vilnius: Vaga, Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1991, p. 7.

² Rimantas Kmita, „Utopijos apvertimas: Ironiškoji lietuvių poezija sovietmečiu“, in: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2008, t. 50, p. 231.

³ Algis Mickūnas, „Vytautui Kavoliui: atskalūno padėka už draugystę“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2010, Nr. 11, p. 29.

persmelktas baimės ir prievartos, – vis dėlto tikiuosi, kad net ir šių dažnai išprievartautų tekstų kuriama nelabųjų šventumo iliuzija verta dėmesio, norint geriau suvokti, kodėl ir po atšilimo talentingi poetai tebekūrė Lenino mitą, balansuodami ant jo sudievinimo ribos, kaip nutinka, kad žmogaus užkėlimo į Dievo vietą poveikis staiga sudievejusio žmogaus pašamonei nesibaigia nei su kulto laikų pabaiga, nei su sistemos griūtimi...

Moralinė perversija: nelabieji šventieji. Mėnraštis *Pergalė* pasirinktas dėl to, kad tai buvo pagrindinis literatūrai bei literatūrinio gyvenimo problemoms skirtas periodinis Lietuvos rašytojų sąjungos leidinys. Atidžiai prižiūrimas cenzūros, be kitų, jis atliko tribūnos, iš kurios svarbiomis progomis tryško asmenis ir įvykius šlovinantys himnai, ikonizuojantys naujuosius šventuosius, vaidmenį, davė toną kitiems periodiniams leidiniams, formavo skaitytojo literatūrinį skonį, poreikius ir vertinimo kriterijus. Jame spausdinti grožiniai kūriniai, straipsniai, suvažiavimų medžiaga ir kita suteikia galimybę pajusti naujos „religijos“ kontūrus ir jos šventųjų hierarchiją, kurios sistema ir juolab adoravimo stilius buvo paradoksaliai artimas krikščionybei ir krikščioniškam modeliui. Pavyzdžiui, Biblijoje šventas yra vien tik Jahvė, nes pats žodis „šventas“ („kadoš“ – hebrajų k.; „hagios“ – graikų k.) priskiriamas Dievui ir visų pirma reiškia atskyrimą nuo to, kas nėra šventa. Pasaulio ir žmonių šventumas kyla tik iš Dievo. Senajame Testamente šventaisiais vadinami visi izraeliečiai, nes juos globoja Jahvė („Tavo šventieji⁴ visi tavo rankoje“, *Ist* 33, 3). Naujajame Testamente apaštalas Paulius tikrais šventaisiais vadino visus pirmuosius krikščionis. Antrąjį laišką korintiečiams jis adresuoja „Dievo Bažnyčiai Korinte ir visiems šventiesiems, gyvenantiems visoje Achajoje“ (*2 Kor* 1, 1), vėliau panašiai pradeda Laišką romiečiams: „Visiems Dievo mylimiesiems, esantiems Romoje, pašauktiesiems šventiesiems“ (*Rom* 1, 7). Tačiau virš jų visų – vienintelis šventas Viešpatis Dievas.

Sovietmečio šventieji taip pat neatskiriami nuo savo dievų, kuriuos atpažinti galima iš tipiškos religinės simbolikos ir vieno populiariausių saulės įvaizdžio. Tai vienas svarbiausių ir seniausių simbolių, turinčių daug reikšmių įvairiose kultūrose, susijusių su ugnimi, šviesa ir teisingumu. Mitologiškai Saulė gali simbolizuoti dangų, šviesą, Dievą. Tai gyvybinių jėgų kulminacijos ir išsipildymo ženklas, amžinos kaitos, gyvybės ir visuotinės

⁴ Turima galvoje izraeliečiai, kurie, pagal Senąjį Testamentą, buvo Viešpaties globojami.

harmonijos simbolis. Visose kultūrose Saulės simbolis suvokiamas kaip „aukščiausiojo dievo pasirodymo danguje forma (arba hipostazė)“⁵. Tarp kitų ženklų Saulės ženklas stovi ant aukščiausios pakopos. Asmens prilyginimas Saulei reiškia, kad tam asmeniui priskiriamos visa ko vienodai nušviečiančios, gyvybę ir šilumą teikiančios galios, iškeliančios jį į aukščiausią hierarchijos tašką.

Pradžios knygoje Dievas taria „tebūnie šviesa“. Ten, kur šviesa, ten gimsta gyvybė, o chaosas tampa kosmosu. Biblijoje šviesa yra pats betarpiškiausias Dievo vaizdinys. Sovietmečio pradžios literatūroje, kituose to laikotarpio tekstuose Saulės arba iš šio simbolio išplaukiančiais įvaizdžiais įvardijami Stalinas ir kiek rečiau – Leninas:

Saulė ta Lenino-Stalino
Visai žmonijai šviesi.⁶

O Tu, tiesos negęstančioji saulė.⁷

Su Stalino vardu
nebijom
nieko,
Nušviečia mums kelius
Negęstanti šviesa.⁸

Šventajame Rašte Jėzus sako, kad jis yra šviesa (*Jn* 9, 5; 12, 35) atėjusi nuo Tėvo ir reiškianti tiesą, gyvenimą, džiaugsmą, išganymą. Taigi šviesa yra tyrumo ir tiesos, teisingumo ir žinojimo simbolis. „Šviesa spindi tamsoje, bet tamsa jos neužgožė“ (*Jn* 1, 5). „Šviesumas tavo žodžių tamsą nugalejo“, – beveik pažodžiui su Jėzaus prisikėlimu siejamą simboliką Teofilis Tilvytis peradresuoja Stalinui.

Dievo Žodis Šventajame Rašte reiškia ir tiesą, nes pats Dievas yra tiesa ir kalba tik tiesą. Analogiškai pirmaisiais sovietmečio dešimtmečiais su tiesa yra tapatinami Stalinas, vėliau ne taip tiesmukai ir Leninas:

Draugas Stalinas – mūsų tiesa,
Mūs akių nuostabioji šviesa [...].⁹

⁵ Udo Becker, *Simbolių žodynas*, iš vokiečių kalbos vertė Laima Bareišienė, Aleksandras Krasnovas, Lilija Kudirkienė, Ona Pulkauninkienė, Vilnius: Vaga, 1996, p. 224.

⁶ Salomėja Nėris, „Poema apie Staliną“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1949, Nr. 12, p. 10.

⁷ Valerija Valsiūnienė, „Laiškas draugui Stalinui“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1949, Nr. 12, p. 20.

⁸ Emanuelis Katilius, „Motinai“, [1950], in: *Grūto parko lyrika: Totalitarinės poezijos antologija, 1940–1990*, sudarytojas Vaclovas Paulauskas, Vilnius: Gairės, 2000, p. 331.

⁹ Vladas Grybas, „Skamba Stalinui mūsų daina“, [1949], in: *Ibid.*, p. 334.

Tačiau jei Šventajame Rašte, ypač Naujojo Testamento knygoje, Dievo titulai atlieka garbinamąją funkciją, taip pat jais nusakant Dievo savybes – tai, kas iš kyla Jo, asmens kulto šventenybės tituluojamos ir garbinamos iš baimės ir drebėjimo, žinant, kad jų tiesa ir šviesa vienu mostu gali realizuotis tremtimi arba kulka. Taigi ir juos apibūdinant ypatingo santūrumo nesistengiama laikytis. Salomėja Nėris „Poemoje apie Staliną“ bolševikų vadą apibūdina išsyk ir kaip šviesą, ir kaip tėvą, ir netgi kaip draugą: „Mums vardas Stalino šviesus / Kaip tikro tėvo, draugo“ (čia vėl galima prisiminti Jėzaus žodžius apaštalams, kuriais jis apreiškia, jog myli savo žmones draugystės meile, tiksliau – *agape* meile, kurios niekaip negalima užsitarnauti, tik gauti: „Jau nebevadinu jūsų tarnais, / nes tarnas nežino, / ką veikia jo šeimininkas. / Jus aš draugais vadinu, / nes jums viską paskelbiau, / ką buvau iš savo Tėvo girdėjęs“, *Jn 15, 15*).

Stalino ir Lenino toks nekonfliktiškas, vien meile ir atsidavimu grįstas ryšys nesieja. Atvirkiškiai: jų garbinimas išryškina hierarchijos konfliktą. Amžiaus ir tęstinumo prasme Stalinui natūraliai turėtų tekti dievo sūnaus, tėvo siūsto mokytojo, vaidmuo. Taip jį mato ir „aukštieji kunigai“ – VKP(b) CK bei SSRS Ministrų taryba, kurios sveikinimo Stalino 70-ųjų gimimo metinių proga, išspausdinto 1949 m. dvyliktame *Pergalės* žurnalo numeryje, antraštė „DRAUGUI STALINUI – didžiajam vadui ir mokytojui, LENINO nemirtingojo reikalotėsėjui“ [išskirta originale, – L. A.] būtent ir suponuoja tokią interpretaciją. Kaip Lenino sūnus, stiprinamas iš jo sklindančiai dvasiai, Stalinas pristatomas ir reportažinės stilstikos Petro Cvirkos apsakyme „Gruzijos širdis“:

Lenino genijaus šviesa sutvirtina jaunojo Stalino žingsnius. Štai pirmieji lenininių žodžių puslapiai, už kurių skelbimą Stalinas ėjo į katorgą, o čia vėl dokumentas – relikvija: dviejų didžiųjų proletariato vadų pirmasis pasimatymas. [...] Ir toje žmonijos kelionėje – Stalino vardas greta Lenino – tarp visų šviesiausiųjų.¹⁰

Ir palyginkime: „Jam pasirodė iš dangaus angelas ir jį sustiprino“ (*Lk 22, 43*).

Tuo tarpu Antanas Jonynas kaip dievą tėvą regi Staliną ir, pasitelkdamas liaudies dainų motyvus, kuria supoetintą rūpestingo, visais, juolab mažutėliais besirūpinančio ir juos saugančio viešpaties:

Ir kai tave mamos pūslėtos rankos
Pilkon drobelėn vystė palengva, –

¹⁰ Petras Cvirka, „Gruzijos širdis“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1949, Nr. 12, p. 16.

Prie tavo lopšio buvo pasilenkus
Jo išmintinga ir šviesi galva.¹¹

Toks įvaizdis artimas ir bibliniam Dievui, „kuris sėdi aukštybėse, / bet lenkiasi pamatyti, / kas žemai – danguje ir žemėje? (Ps 113, 5–6). Vėliau panašiai apie Leniną rašys Justinas Marcinkevičius eilėraštyje „Leninas dirba“:

O jis vis dirba. Gal ir klysta kartais,
įpareigodamas jį pataisyti.
Jisai kartu galvoja, mąsto, svarsto,
ir ne raidė, o jo esmė svarbi.¹²

Vaciui Reimeriui Stalinas yra galia, prieš kurią lenkiasi pati žemė („Lenkias Stalinui žemė“¹³), iš ko nesunku numanyti, kad tai itin galingas ir neatlaidus dievas, ko gero griežtesnis nei senatestamentinis Jahvė, ką ir kalbėti apie tą Dievą, kuris taip pamilo pasaulį, kad atidavė savo viengimį sūnų, ir kuris tokio reveranso iš žmogaus nėra patyręs.

Kaip minėta anksčiau, sovietiniame panteone vyriausiasis dievas atsisleidžia kaip trejybinis: Leninas, Stalinas ir komunistų partija, dažnai įvardijama kaip Lenino-Stalino partija, prilygstanti iš dieviškų asmenų išaugančiam trečiajam dievui – dvasiai, per kurią šventumo malonė pasiekia paprastus žmones, arba tiksliau – išrinktąją (sovietinę) tautą (kitatikius šie dievai numesdavo į pragarus – į Sibirą):

Darbo liaudžiai įkvėpė galia
Lenino-Stalino Partija.¹⁴

Tokių ir panašių palyginimų, aliuzijų į Švč. Trejybę rasime ne vieną. Šio – trečio – šventojo asmens gundymas bene paveikiausias, nes partija – tai žmonės (plg.: Bažnyčia – tai tikinčiųjų sambūris, susirinkimas), tad pasibaigus asmens kulto erai atsiradusi laisva vieta ant šventųjų pakylos nesunkiai užleidžiama tariamai mažiau pavojingiems nelabiesiems, paskelbiant juos šventaisiais – Tarybų Lietuvai, tarybinei liaudžiai, šviesiam komunistiniam rytojui ir pan. „Sušildyti“ poetizmais, krikščioniškais įvaizdžiais, jie tarsi ir nekelia vidinio pasipriešinimo:

¹¹ Antanas Jonynas, „Daina apie draugą Staliną“, in: *Ibid.*, p. 28.

¹² Justinas Marcinkevičius, „Leninas dirba“, [1966], in: Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 1: *Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 128.

¹³ Vacys Reimeris, „Daina iš širdžių gilumos“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1949, Nr. 12, p. 26.

¹⁴ Vladas Grybas, „Su Lenino-Stalino partija“, [1953], in: *Grūto parko lyrika*, p. 337.

Plentas industriją groja,
Virpa įkaitęs asfaltas.
Šoferiai – pagrindiniai herojai,
Dujotiekio vamzdžiai – altai.

Ploja platūs pasėlio plotai,
Gyvenvietės iš vietų kilojasi.
Elektros stulpais dievotai
Horizontai žegnojasi.

Skamba aukštas metalo tonas –
Metalas patetinę rašo.
Iš kėbulo skystas betonas
Lyg prakaitas laša.¹⁵

Tačiau priartinti prie žmogaus ir tariamai nudievinėti dievai, dievai žmogišku veidu, mainais reikalauja to, ką krikščionybėje suvokiame kaip sielos, o etikoje – kaip sąžinės buveinę. Reikalauja širdies:

Todėl nors ir paminklas, jis ne dogma.
Jis nori, trokšta būti tavimi,
Kada jis reikalauja:
Duok man,
Duok Leniną su savo širdimi.¹⁶

Kiti šventieji. Pokarinio laikotarpio poezijos retorika, privalomi reveransai bei temos susijusios su dar dviem mažesniųjų šventųjų grupėmis. Vieną jų sudaro sovietų didvyriai, šventumo vainiką užsitarnavę krauju, arba, kaip Pavelas Morozovas, – išduodami tėvus ir artimuosius. Talento paskyrimas šiems ir panašioms šventiesiems įamžinti savo ruožtu reiškė prasmingą savirealizaciją. Štai Jonas Šimkus, rašydamas apie išpūdžius, kuriuos patyrė lankydamasis pas JAV gyvenusį lietuvių kilmės karikatūristą Lumbį¹⁷, pasakoja apie jaudulį, kurį jam sukėlė sovietmečio „šventųjų“ paveikslais nukabinėtos dailininko studijos sienos: „Keletą metų prieš jo mirtį, užėjęs į jo studiją, nustebau: kiek ten buvo jo kūrinių! [...] keletas gamtos peizažų ir daugybė portretų: Markso, Engelso, Stalino, Vorosiłovo,

¹⁵ Justinas Marcinkevičius, „[Plentas industriją groja...]“, [1964], in: Justinas Marcinkevičius, *op. cit.*, p. 132–133.

¹⁶ Justinas Marcinkevičius, „Paminklo išaiškinimas“, [1966], in: *Ibid.*, p. 130.

¹⁷ Lumbis (tikroji pavardė Jonas Bulis, 1883–1943) – siuvėjas, 1913 m. emigravo į JAV, kur taip pat dirbo siuvėju, vakarais lankė piešimo kursus, nuo 1919 m. Lumbio slapyvardžiu *Laisvėje*, *Liaudies balse*, *Vilnyje* spausdino politinio turinio šaržus.

Libknechto, Rozos Liuksemburg, keturių sušaudytųjų: Požėlos, Giedrio, Greifenbergerio, Čarno ir kitų“¹⁸. Mūsų rašytojai apie šiuos „šventuosius“ rašė palyginti šykščiai, todėl jų vardus dažniau aptinkame ataskaitose, posėdžių protokoluose. Neatsitiktinai 1957 m. išspausdintame Antano Venclovos pranešime „TSKP XX suvažiavimas ir mūsų literatūros uždaviniai“ priekaištaujama, kad dramaturgai nėra parašę pjesių apie „didžiuosius mūsų revoliucionierius – V. Kapsuką-Mickevičių, Z. Angarietį, Požėlą ir jo draugus“, vaikų rašytojams – kad „vaikai neturi knygų apie Kapsuką, Požėlą ir kitus“¹⁹. *Pergalės* redakcijos posėdyje, vykusiame 1959 m. sausio 17 d. ir skirtame žurnalo planui apsvastyti, Teofilis Tilvytis siūlo „sustiprinti idėjinį žurnalo veidą“ ne straipsniais, bet grožiniais kūriniais: „Siūlau įdėti Dauguviečio pjesę ‘Ona Suchockienė’“²⁰.

Antra grupė – velniai, eiliniam skaitytojui labiau žinomi iš pasakų, bet sovietinėje lietuvių literatūroje perkelti į Angelų Sargų kategoriją. Šiai paskirčiai netinkantys privalėjo arba būti pagražinti, kad įgytų šventą kaukę, arba ištremti užmarštin. Recenzuodamas Valstybinės grožinės literatūros leidyklos išleistas Jono Basanavičiaus *Rinktinės pasakas* (1948) Ambraziejus Jonynas, piktindamasis rinkinio sudarytojų neapdairumu ir neatsakingumu, į rinktinę sudedant pasakas, kur velnias elgiasi nederamai, nešventai – kaip kvailas, apgaudinėjamas ir niekinamas, rašo: „Visoje eilėje pasakų velnias yra, pasakytume, liaudies draugas. [...] Kol krikščionybė buvo pažangos veiksnys, tai velnias į pasakas įėjo kaip liaudies siekimų reiškėjas, jis kartu su baudžiauninku kovoja prieš engėjus. [...] vėliau, krikščionybei virstant reakcine, bažnyčios įtakoje velnias imta laikyti blogio simboliu“²¹.

Moralinė perversija: šventieji nelabieji. Jonynas savo recenzijoje duoda nuorodą ir į nelabuosius – tai bažnyčia ir jos tarnai. Nelabuosius reikia demaskuoti. „Mes visiškai nieko nedarome antireliginei propagandai plėsti“, – 1959 m. nusiskundžia Juozas Baltušis²². Vienas iš antireliginės propagandos būdų buvo dvasininkijos demonizavimas. Kadangi po Sta-

¹⁸ Jonas Šimkus, „Kovingų karikatūrų albumas“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1956, Nr. 6, p. 118.

¹⁹ Antanas Venclova, „TSKP XX suvažiavimas ir mūsų literatūros uždaviniai“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1957, Nr. 2, p. 98.

²⁰ „Pergalės“ redakcijos posėdžio protokolas, 1959-01-17, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 28, ap. 1, b. 23, l. 2.

²¹ Ambraziejus Jonynas, „Formalizmo keliu“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1950, Nr. 4, p. 127.

²² „Pergalės“ redakcijos posėdžio protokolas, 1959-01-17, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 28, ap. 1, b. 23, l. 2.

lino mirties cenzūros priežiūra šiek tiek atslūgo ir buvo galima perleisti kai kuriuos iki Antrojo pasaulinio karo išleistus kūrinius, juos atitinkamai perrašant, perredaguojant, juose pasitaikantys kunigų portretai būdavo šaržuojami, iškreipiami, jiems suteikiant kuo daugiau negatyvių spalvų, sudarant įspūdį, jog tai tik savimi, savo gerove susirūpinę cinikai arba bent jau paprastiems žmonėms įspūdžio nedarantys kulto tarnai.

Kadangi Valstybiniame literatūros ir meno archyve yra išlikusių dokumentų, liudijančių Juozo Paukštelio romano *Kaimynai* (pirmas leidimas – 1939 m., antras – 1956 m.) perrašymo istoriją, keletas žodžių apie tai, kaip pasikeitė romanas mus dominančiu aspektu. Viena iš tuometinio Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktoriaus Jurgio Tornau laiškų rašytojui patariama mažiau kartoti „apie religijos jaukumą, sielos nemirtingumą, dievo meilę ir pan.“, atitinkamai paredaguojant ir (arba) perrašant reikiamas teksto vietas²³. Taip romane neliko skyriaus „Kryžiaus šventinimas“ pavadinimo – jis pakeistas pavadinimu „Nepažįstamoji“, o kad kryžius nekeltų jokių asociacijų su šventumu, sukurtas niūrus jo vaizdas, pateiktas šaržuotas kunigo portretas, sutrumpintas jo pamokslas, iš Luknienės maldos išmestas dėkojimas, paliekant vien ateities baimę ir sunkius prisiminimus. Poetiškas vasaros nakties šventumo įspūdis, kuriame, be krikščioniško požiūrio, aiškiai justai ir senosios animistinės pasaulėjautos, tikėjimo, atšvaitai („[N]ors klaupkis į rasotą žolę ir melskis, garbink Dievą per visą naktį, drauge su tais žiogeliais“²⁴), atėmus šį sakralumo krūvį, tampa trivialis emocija: „nors stovėk per kiaurą naktele, žiūrėk į begalines dangaus gilybes ir klausykis, kaip žvaigždėlės plevena, kokią pasaką, amžiną ir paslaptinę, jos tau sako...“²⁵

Skyriaus pavadinimą „Šventvakaris“, pirmajame leidime reiškusį rartų išvakarės, pakeitus abstrakčiu „Vakare“, dingo krikščioniškos tradicijos pojūtis. Iš pažiūros techniškai maži pakeitimai nuvertino šventumo dimensiją turinčias sąvokas, religinis kontekstas, romane turėjęs glaudų ryšį ir su senąja tradicija, sutrivialėja, o pagrindinis dėmesys nukreipiamas į klasinius santykius ir neva vien jų konflikto sąlygojamus dramatiškus pagrindinių veikėjų likimus.

²³ Jurgio Tornau laiškas Juozui Paukšteliiui, 1955-11-12, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 52, ap. 1, b. 51.

²⁴ Juozas Paukštelis, *Kaimynai*, Kaunas: Sakalas, 1939, p. 132.

²⁵ Juozas Paukštelis, *Kaimynai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 161.

Išvados, arba nelabųjų šventųjų vylius. Kokias prielaidas galima daryti iš šių pavyzdžių? Asmens sudievinimas sukuria atitinkamus santykius su juo ir, žinoma, daro atitinkamą poveikį visuomenei. Vienas tokių – atsirandantis vyliaus (manipuliacijos) santykis. Kita vertus, literatūros prievaizdai galėjo toleruoti „grynąją poeziją“ tik turėdami nemažą skaičių sovietinio patriotizmo kūrinų, skirtų komunistinio auklėjimo tikslams. Dauguma autorių suprato, kad rašo ne tai, ką galvoja (kaip ir dauguma skaitytojų suvokė tikrąją šios garbinimo liturgijos priežastis ir vertę), bet negalima paneigti, jog buvo ir tam tikras naudos koeficientas – iš pradžių nusilenkiama, kad išvengtum ištrėmimo ar sušaudymo, vėliau – kad pelnytum geresnius tiražus, honorarą, postą... Taip tarsi apgaunamas netikras dievas ir išliekama teisiu. Bet nusidėjus vieną kartą dėl išlikimo, kitą kartą nesunku nusidėti dėl iškilimo, o trečią jau nusidedama įtikėjus susikurtais dievais arba iš inercijos.

Kitas žmogaus sudievinimo blogis ateina per galios santykį. Galia priiskiriama dievui, kuris kelia baimę, nes visada yra teisus, ir kuris turi galią. Todėl siekiama jį palenksti šlovinimais ir gyriumi. Sužmogintas Dievas ateina nuplauti mus savo krauju ir išgelbėti. Sudievinintas žmogus ateina nusiplauti krauju. Tokias žaidimo taisykles priimančios ir meno kalba jas palaikantys palieka gilius įspaudus žmogaus sąmonėje, paruošdamos dirvą naujoms manipuliacijoms, naujiems nelabiesiems šventiesiems įsitvirtinti.

SAINTS AND FIENDS IN EARLY SOVIET DECADES

Laima Arnatkevičiūtė

Summary

The concepts of sainthood and fiendishness are inextricably linked to the outflow of the contents and meanings in both the ethical and religious fields. In the dictionary of the Lithuanian language the words *a saint* and *a fiend* are explained in this way: the former is “a person renowned for his/her exceptional religiosity and after death formally recognized by a Christian church as an honoured patron of the believers”, the latter is defined as “an evil spirit, the devil, a dickens”, a villain.

In the years of the Soviet occupation the concept of sainthood radically changed not only its “geography” but also its merits by descending from transcendence to ideological idolatry.

The Christian God being the key enemy of the new-Soviet man, God's transcendence was substituted by the eternally live Lenin, Stalin, their "apostles" and other "saints". In the Soviet period *Pergalė* (*Victory*) used to be the main literary periodical issued by the Lithuanian Writers' Union, closely monitored and censored and by the means of the language of art serving the needs of the new pantheon of saints, making them icons and setting the fashion for their commemoration.

The Bible features only one saint – Jahveh, from Him the people gain sainthood. In the 1950s and 1960s *Pergalė* focused its attention on Lenin and Stalin, who sometimes were depicted as if equal to saints or as God the Father and God the Son. The only thing that differentiates them from their biblical counterparts is the phraseology which is more vivid and more revering ("Šviesumas tavo žodžių tamsą nugalėjo / Brightness has conquered the darkness of your words" (Teofilis Tilvytis); "O Tu, tiesos negęstančioji saulė / O You, the unquenchable sun of the truth" (Valerija Valsiūnienė). Fiends, on the other hand, are revealed as the friends of ordinary people who care for them and help them (Ambraziejus Jonynas).

With reference to archive documents, the publications in *Pergalė*, and the comparison of the 1939 and 1956 issues of the novel *Kaimynai* (*Neighbors*) by Juozas Paukštelis, the article attempts to reveal the mechanism and "theology" of the demonization of traditional saints, as well as the glorification of the ideological leaders.